

Л. Р. Наливайко*

РОЛЬ ПРИНЦІПІВ ДЕРЖАВНОГО ЛАДУ У РОЗБУДОВІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ, СОЦІАЛЬНОЇ І ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

На сучасному етапі розвитку суспільства виникла необхідність перегляду значної кількості уявлень про правові категорії, що існували до останнього часу. Актуалізація цієї тези обумовлена курсом на подальшу розбудову демократичної, соціальної та правової держави, який потребує критичного конструктивного аналізу досягнень і прорахунків загальнотеоретичної юридичної науки у минулому та її побудови на зовсім іншій, якісно досконалішій, методологічній основі.

Нині в українській державі відбувається поступова переоцінка багатьох ідейних, у тому числі правових цінностей, їх нове переосмислення в світлі історичного досвіду ХХ ст., особливо глибоких протиріч теорії і практики радянського соціалізму¹. І суспільна свідомість, як завжди, опиняючись у кризовому стані, інтенсивно спрямовує свої прагнення на формування нових ціннісних ідеалів. Це повною мірою стосується і принципів державного ладу.

Слід зауважити, що без глибокого усвідомлення процесів, які відбуваються в світі, сьогодні неможливо зрозуміти закономірності і основні засади власного національного державного розвитку, неможливе, перш за все, наукове прогнозування цього розвитку.

Для осмислення багатоаспектності і багатомірності принципів державного ладу вітчизняними науковцями може бути використаний зарубіжний політичний і юридичний досвід, зокрема, у порівняльних дослідженнях.

У сучасних історичних умовах принципи державного ладу як самостійний об'єкт наукового пізнання стають перспективними з точки зору соціальної філософії, соціології, що значною мірою обумовлено необхідністю подальшого розвитку методології та загальної теорії юридичної науки.

Особливістю сучасного стану національної юридичної науки, з гносеологічної точки зору, на думку В. Селіванова, є певна невизначеність її методологічних і теоретичних підвалин та установок². Така проблема виникла внаслідок того, що традиційні дослідницькі підходи до наукового аналізу державно-правових явищ і процесів ґрунтувалися виключно на принципах марксистсько-ленінської філософії, які за умов сучасної кризової політичної та соціально-економічної ситуації в Україні виявляють певну наукову обмеженість. окремі з них за рівнем своєї пізнавальної здатності не встигають за динамікою радикальних державних і суспільних перетворень, інші стають інструментом, за допомогою якого видається за дійсне те, що існує тільки потенційно або до чого є лише прагнення (наприклад, ст. 1 Конституції України: "Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава"³).

Актуальність дослідження принципів державного ладу пояснюється ще й тим, що побудувати громадянське суспільство і таку, що йому відповідає,

© Наливайко Л. Р., 2008

* завідувач кафедри загальноправових дисциплін Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

¹ Селіванов В. До проблеми методологічного забезпечення теоретичного аналізу державотворення і правотворення в Україні // Право України. — 2006. — № 4. — С. 22.

² Там само. — С. 23.

³ Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

демократичну, соціальну, правову державу можливо тільки за умови комплексного, системного удосконалення всіх сфер державного і суспільного життя. Складовою частиною такого вдосконалення є правова реформа, яка має охопити більшість правових явищ. Зауважимо, що значну кількість заходів у межах правової реформи слід починати з удосконалення основоположних зasad, вихідних ідей державного ладу. За нинішніх умов ця проблематика має важливе значення, адже результати відповідних наукових досліджень сприятимуть послідовному, комплексному і системному реформуванню сучасного державного ладу України як з огляду на позитивний досвід зарубіжних країн, так і з урахуванням вітчизняного досвіду. Адже, принципи державного ладу — це фундаментальні засади, що не тільки пов'язують право з політикою, економікою, духовним життям, а й забезпечують єдність різних власне правових процесів, форм, теорій, ідей і концепцій, понятійно-категоріальних рядів.

Чітке нормативне закріплення на конституційному рівні принципів державного ладу має значну роль у реалізації стратегічних цілей розвитку української політичної системи, державності і конституціоналізму. Виходячи з цього, необхідно створити такий державно-правовий механізм, який дійсно спрямований на реальне забезпечення проголошеного Конституцією України положення про людину як найвищу соціальну цінність. Це завдання є глобальним, довготривалим і від його рішення залежать темпи становлення в Україні демократичних підвалин функціонування держави і суспільства.

Отже, проблема наукового розуміння змісту та сутності принципів державного ладу має сьогодні актуальне теоретичне і практичне значення; вона концентрує політико-правові аспекти науки теорії держави і права, конституційного права, інших галузевих юридичних і неюридичних наук. Розглянути принципи державного ладу на сучасному етапі, в контексті формування демократичної, соціальної, правової держави в Україні — актуальне завдання юридичної науки.

Гармонізація наукової термінології — це основна передумова розвитку політичних і юридичних відносин.

Звернемося до етимологічного походження терміна.

Принципи (франц. *principe*, від лат. *principium* — начало, основа) — основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо)⁴. Принцип — вихідний пункт теорії; те, що становить основу певної сукупності знань⁵. Принципи також визначають як основні, вихідні положення теорії, основні правила діяльності; встановлені, загальноприйняті поширені правила господарських дій і властивостей економічних і соціальних процесів⁶.

Принципам притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ, в тому числі державного ладу. Принцип є джерелом багатьох явищ або висновків, що відносяться до нього, як дія до причини або як наслідки до підстави.

⁴ Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: Укр. енцикл., 1998. — Т. 5: П-С. — 2003. — 736 с.

⁵ Еріна А. М., Захожай В. Б., Ерін Д. П. Методологія наукових досліджень: Навчальний посібник. — К.: Центр начальної літератури, 2004. — 212 с.

⁶ Державне управління та державна служба: Словник-довідник / Уклад. О. Ю. Оболенський. — К.: КНЕУ, 2005. — 480 с.

З точки зору гносеології важливо підкреслити, що категорія “принцип” тісно пов’язана з категоріями “закономірність” і “сутність”. Однопорядковий характер цих понять дає підстави визначити правові принципи через закономірності розвитку суспільства і права, а також через сутність і головний зміст останнього. Категорія “принцип” також співвідноситься з категорією “ідея” у тому випадку, коли під останньою розуміють внутрішню логіку, закон існування об’єкта, те, що складає його внутрішню сутність.

Заідеологізованість теоретичного підґрунтя державної діяльності, нехтування об’єктивними потребами й інтересами людини, суспільства в цілому, відповідність функцій держави, державної політики приватним потребам і інтересам владарюючих на той час певних соціальних сил і обумовлювали критерії оцінки ефективності державної діяльності і юридичний зміст принципів державного ладу.

Життєвий досвід доводить, що держава і її чинне право, які не відображають ідеї соціальної справедливості, не можуть бути ефективними. Саме справедливість надає державі і чинному праву людського виміру, об’єктивно орієнтуючись на певний реальний баланс людських потреб та інтересів. Це положення поширюється і на принципи державного ладу, через що вони позбавляються абстрактного характеру, забезпечують рівновагу між конфліктуючими інтересами, правами і свободами людини. Тим самим принципи державного ладу спрямовують діяльність держави на створення умов дотримання як своїх повноважень, так і законних інтересів, прав і свобод інших суб’єктів, а, отже, законності в країні.

Водночас слід зауважити, що визначення поняття “принципів державного ладу” як фундаментальної основи пізнання його сутності і змісту з метою подальшого реформування і удосконалення, має виводитися з існуючих, об’єктивно обумовлених державних відносин, які обумовлені як об’єктивною потребою забезпечення публічних інтересів, загального блага соціуму, передусім збереження його цілісності, так і суб’єктивними цілями організації і функціонування держави.

Важлива ознака принципів державного ладу — спосіб їх матеріалізації. Загальновідомо, що розрізняють два способи вираження принципів права: безпосереднє формулювання їх у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (змістове закріплення). Текстуальне закріплення принципів державного ладу можна знайти у Конституції України (ст.ст. 1, 3, 6, 8, 15, 19 та ін), яка проголошує принципи суверенності і незалежності, демократичної і соціальної держави, її правову спрямованість, визнання людини найвищою соціальною цінністю, поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову.

Конституція України 1996 р. підбила певний підсумок розвитку нашої держави і, водночас, створила необхідні передумови для її подальшого поступу, розбудови й утвердження (на той час) якісно нових рис української держави, насамперед, суверенної, демократичної, соціальної, правової, і відповідно, якісно нового державного ладу та його принципів.

Конституція кожної країни визначає, регулює, закріплює і охороняє, насамперед, основи державного ладу, його основні засади. В. Ф. Погорілко слушно зауважив, що ці основи являють собою систему основних принципів організації і діяльності держави та її основних інститутів: органів державної влади, основних функцій держави, інших елементів (атрибутив) держави⁷.

⁷ Конституційне право України: Підручник / За ред. В. Ф. Погорілка. — К.: Наукова думка, 1999. — 734 с.

Основи державного ладу, зазначає В. Ф. Годованець, становлять систему передбачених і закріплених конституцією основних принципів організації (будівництва) і діяльності держави та її основних інститутів і органів державної влади, основних функцій держави, інших елементів (атрибутив) держави⁸. Автор слушно зауважує, що принципи державного ладу визначають суть держави, її тип, місце її роль у суспільстві.

Виходячи з вищезазначеного, принципи державного ладу — це основоположні політико-правові засади, які визначають ідеологію державотворення і правотворення, демократичний вектор розвитку держави.

Важливіший критерій зрілості переліку принципів державного ладу — цілісність. Якщо на основі ключових принципів однічне поєднується в цілі, то виникає стійка система, формування і закріплення якої стає умовою внутрішньої єдності і стабільноти держави та суспільства.

Вважаємо, що основними вимогами до цілісності принципів державного ладу мають стати наступні:

- 1) внутрішня єдність і системність законодавчих положень;
- 2) забезпечення стійких множинних взаємозв'язків у відповідних правовідносинах між суб'єктами;
- 3) повнота охоплення ключових якостей, що складають принципи державного ладу;
- 4) наявність правових механізмів, що забезпечують функціонування елементів державного ладу як цілісної системи;
- 5) неприпустимість абсолютизації одного з принципів;
- 6) логічно і формально-юридично обґрунтovanий порядок розташування принципів державного ладу в тексті Конституції України.

Звернемо увагу не тільки на єдність, але й на інтегративні якості принципів державного ладу⁹. Вони об'єктивно взаємопов'язані і не існують ізольовано один від одного. Принципи державного ладу — це не проста сукупність, а органічна єдність, цілісна система, що виражає якісну визначеність її змісту.

Неможливо забезпечити цілісність принципів державного ладу без достатньої повноти їх викладення. Викладення окремих принципів з достатньою деталізацією є абсолютно необхідним. Але скільки б докладним не було державно-правове регулювання основних принципів, воно, на думку О. Г. Рум'янцева, не може бути вичерпним і не повинно ставити під сумнів фундаментальність конституційних положень¹⁰.

Без сумніву, роль і місце принципів державного ладу надзвичайно істотні у діяльності держави. Адже саме принципи консоліduють правотворчість, правозастосування і правосуддя, слугують зміцненню законності і правопорядку, гарантують реалізацію інтересів і прав українських громадян. Принципи державного ладу забезпечують організацію і діяльність держави, в той же час є критерієм оцінки діяльності держави, її органів, а також методологічною основою її подальшого удосконалення і оцінки рівня ефективності реалізації завдань та функцій держави.

Принципи державного ладу є не тільки критерієм оцінки діяльності держави, її органів, а й методологічною основою її подальшого удосконалення, тому що саме на основі принципів оцінюють рівень і ефективність реалізації

⁸ Годованець В. Ф. Конституційне право України: Навчальний посібник. — К.: МАУП, 2005. — 360 с.

⁹ Лучин В. О. Конституционные институты // Современный конституционализм. — 1990. — С. 28-37.

¹⁰ Рум'янцев О. Г. Основы конституционного строя России (понятие, содержание, вопросы становления). — М.: Юрист, 1994. — 285 с.

завдань та функцій держави. Тому розгляд їх у зв'язку з формуванням демократичної, соціальної, правової держави в Україні — актуальне завдання юридичної науки.

Таким чином, проблема наукового розуміння сутності, ознак і змісту принципів державного ладу концентрує в собі сучасні соціально-політичні аспекти юридичної науки. Крім того, важливим є визначення місця і ролі принципів державного ладу у політичній, економічній, духовній, правовій системах українського суспільства в контексті подальшого формування громадянського суспільства і демократичної, соціальної, правової держави.

Результати дослідження сприятимуть формуванню нового праворозуміння в процесі розвитку і функціонування державного механізму, демократизації практики сучасного державотворення, вдосконалення державних і недержавних інституцій, підвищення рівня правової і політичної культури посадових і службових осіб державного апарату, населення, а також схваленню нової державної стратегії розвитку, зокрема, політичної, економічної і правової систем України.

Стаття рекомендована до друку кафедрою загальноправових дисциплін

*Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ (протокол № 2 від 27 вересня 2007 року)*

